

het Vlaamssprekend territorium gegroeide 'grave déséquilibré' in de Belgische historiografie kon worden verbeterd.

In drie bijlagen brengt de auteur tenslotte een lijst van vorsten en landsheren (426-1830), landvoogden en gevolmachtigde ministers (1489-1794), en regeringsleiders of eerste ministers (1831-1976). Een controle van deze lijsten wettigt de indruk dat deze met veel zorg werden samengesteld en een vergelijking met reeksen van reputatie gerust kunnen doorstaan³. Slechts enkele detailopmerkingen: op pagina 539 is Henri II (1079-1095) een drukfout voor Henri III, op pagina 540 is de Brabantse hertog Hendrik IV (1261-1267) vergeten en op pagina 547 ontbreekt landvoogd Frans van Anjou (1578-1584). Het praktisch nadeel, voortvloeiend uit de afwezigheid van naam- en zaakindices, heeft de uitgever gepoogd op te vangen met een uitvoerige inhoudstafel. Voorgaande opmerkingen in acht genomen, is Dumonts laatste boek best te lezen: de auteur beschikt over een levendige schrijfrant (bijvoorbeeld 203!) terwijl zijn ervaring met de historische synthese hem de gelukkige combinatie doet vinden tussen de aandacht voor het pittige detail en de zin voor de grote algemene lijn.

Geresumeerd: een boek geschreven niet voor specialisten maar voor een ruim publiek dat als dusdanig zeker zijn afzet zal vinden en vooral door de Belgische zuiderburen zal worden gelezen. De uitgave van het werk door de bekende Franse 'Librairie Hachette' staat daar overigens borg voor.

Erik Aerts

3. H.P.H. Jansen, *Kalendarium geschiedenis van de Lage Landen in jaarlallen* (Prisma, 1469, 3e druk; Utrecht-Antwerpen: Spectrum, 1977) 228 vlg.; Th. Luykx, *Politieke geschiedenis van België* (3e druk; Amsterdam-Brussel: Elsevier, 1973) 638 vlg.

Scrinium et scriptura. Opstellen betreffende de Nederlandse geschiedenis aangeboden aan professor dr. J.L. van der Gouw bij zijn afscheid als buitengewoon hoogleraar in de archiefwetenschap en in de paleografie van de veertiende tot de zeventiende eeuw aan de Universiteit van Amsterdam (Groningen: Erven B. van der Kamp, 1980 [304 blz.] geïll. kaarten, f60,-).

Het is een lofwaardig initiatief geweest van de 'vrienden, collega's en leerlingen' prof. Van der Gouw bij zijn afscheid als hoogleraar een bundel aan te bieden. Aangezien Van der Gouw zijn carrière eigenlijk maakte in het archief wezen, lag het voor de hand dat een speciale aflevering van het *Nederlands Archievenblad*, LXXXIV (1980) 193-496, daarvoor werd gereserveerd. Immers Van der Gouw was in de eerste plaats archivaris. Daaraan maakte in 1968 het ontslag als Algemeen Rijksarchivaris door een overhaast en abrupt ministerieel bevel geen einde. (Het is opvallend dat over die gebeurtenis en de oorzaken daarvan in de laudatio wordt gezwegen. Valse schaamte? Zijn lijst van publikaties, opgesteld door J.S. Calff (482-496) legt getuigenis af van die intensieve bemoeiing met het archiefwezen. Daarnaast ziet men in één oogopslag tevens Van der Gouws preoccupatie met de archiefwetenschap en met de paleografie en codicologie. Bij zijn geschiedbeoefening voelde hij zich voornamelijk aangetrokken tot de regionale geschiedenis, met name tot de rechts-historische en historisch-geografische aspecten daarvan. Zijn dissertatie - waarvan behalve de in het curriculum vitae (198) genoemde, ook de mediëvist A.E. Cohen promotor was - over de *Ring van Putten* (1967) kan men als een synthese van al die aspecten beschouwen.

De diversiteit van Van der Gouws historische belangstelling is weerspiegeld in de artikelen die zijn vrienden voor hem hebben geschreven. Het is niet verwonderlijk dat dit gelegenheidswerk, te zamen genomen, een dispaaraat geheel vormt. Het mist - wie zal het verbazen? - de hoogstpersoonlijke inspiratie van waaruit de jubilaris werkte. De redactie van de bundel heeft de voorkeur gegeven aan een chronologische volgorde der opstellen. Ik zal trachten er een wat andere ordening in aan te brengen.

Enkele contribuanten nemen één of twee oorkonden als uitgangspunt voor hun beschouwingen. C. van de Kieft bespreekt 'Twee vrijlatingsoorkonden van koning Zwentibold' (204-214) welke vrijlating betreffen, door Zwentibold (895-900), van respectievelijk een onvrije vrouw op verzoek van bisschop Egiboldus en van drie onvrijen op verzoek van een graaf Angilramnus. De oorkonden geven de auteur aanleiding tot enkele interessante beschouwingen over de rechtshandeling vrijlating 'per denarium' (Freilassung durch Schatzwurf) welke vroeger slechts *halfvrijen* kon aangaan, maar inmiddels ook op onvrijen (*servi, mancipia*) werd toegepast. Een voorwaarde was wel dat de vrij te laten eerst, door een of andere vorm van substitutie, eigendom van de koning waren geworden. G. van Herwijnen behandelt in 'Maastricht en Lotharingen. Enige kanttekeningen bij twee oorkonden uit 919' (215-228) een placitum en een praeceptum waarbij de Sint-Servaasabdij te Maastricht door koning Karel III van Lotharingen aan de bisschop van Trier werd gerestitueerd. Politieke coalities in een periode van machtsvacuüm op centraal niveau hadden wisseling van bezittingen en onzekerheid over rechtstitels teweeggebracht. Het heldere relaas verraadt een zo diepgaande kennis van het onderwerp dat de lezer uitziet naar een meer omvattende studie van de schrijver over de middeleeuwse geschiedenis van het Maastrichtse. Ook C. Dekker - Van der Gouws opvolger op de leerstoel - neemt een oorkonde als vertrekpunt in zijn 'De dam bij Wijk' (248-266), dat ook bij de rubriek historische geografie zou zijn onder te brengen. Het gaat hier om een iudicium van keizer Frederik I Barbarossa, in 1165 gewezen in een geschil tussen bisschop Govert van Utrecht en de Hollandse graaf Floris III. Opmerkelijk is het dat het diploma een impliciete 'motivering' van de uitspraak bevat: de Zwammerdam welke de bisschop kwijt wilde, veroorzaakte wateroverlast, terwijl de dam bij Duurstede door de bisschop was opgeworpen om juist wateroverlast te voorkomen. De kwestie geeft de schrijver aanleiding tot een exposé over de waterstaatkundige en rechtshistorische ontwikkelingen in het Kromme Rijn-gebied. J. Fox weet in 'Belening gezamenderhand in het graafschap Holland. Nieuw inzicht uit een nieuw ontdekte oorkonde' (267-277) uit enkele oude oorkonden een oude rechtsfiguur scherper contouren te geven. Als aanleiding fungeert een uitgifte die in 1252 door koning Willem, als graaf van Holland, aan de drie gebroeders Van Poelgeest werd gedaan. Het is heerlijk te zien dat in hedendaags taalgebruik het woord 'hoogstderzelver' nog gebezigd kan worden als verwijzing naar een dame - zij het een Belgische prinses (271 noot 18).

Andere enkelvoudige bronnen dienen soms als uitgangspunt voor een veel bredere verhandeling. F.W.N. Hugenholtz geeft ons in 'Wat Stoke weglief uit het Chronicon Egmundatum' (302-311) een heel boeiend specimen van bronnenkritiek. De vraag naar dereden voor Stoke's weglatingen leidt tot het antwoord, dat Stoke, als eerste Nederlands schrijvende historiograaf, opzettelijk gesecculariseerde politieke geschiedenis heeft willen schrijven. Een dergelijk artikel stimuleert natuurlijk de vraag naar de nieuwe Stoke-uitgave. T.S. Jansma wijdt in 'Enkele beschouwingen bij twee Geervlietse tolrekeningen (1531/2 en 1533/4)' (362-371) uit over een facet van zijn afscheidsrede van 1974 (zie *BMGN*, 1976), namelijk de gegevens over het kopertransport tussen Amsterdam en Antwerpen. Jansma laat tevens zien welke onoverkomelijke moeilijkheden interpretatie van tolrekeningen uit de vroeg-moderne tijd geven - vooral als men uit is op betrouwbare gegevens over de handelsbeweging.

Evenals de beide vorige gaan drie van de vier bijdragen die men onder de noemer archivistiek en archiefwezen zou kunnen brengen, van één bron uit. M.S. Polak doet verslag van een codicologisch onderzoek in 'Dit register beduyt niet vele'. De vorming van het oudste papieren 'register' in Holland' (278-301). Het betreft een uit eind dertiende en begin veertiende eeuw daterende codex, E.L. 5, die S. Muller Hz in 1901 uitgaf onder de titel 'Het oudste register van graaf Florens'. Het is merkwaardig dat de schrijver niet blijk geeft kennis te hebben van een vergelijkbaar (weliswaar in Leiden tot stand gekomen) onderzoek van A.P. van Nienes over het oudste memoriale (BG 1377-1390) van de grafelijke raad in *Nederlands Archievenblad*, LXXV (1971). Misschien moeten we daarop wachten tot de aangekondigde (295) vervolgstudie? J.Th. de Smidt pikt in 'Rechtsherstel anno 1477?' (322-329) weer een krent uit de cake die de inventarisatie van het archief van de Grote Raad van Mechelen heeft opgeleverd. Uitgegaan wordt van het procesdossier in een geschil tussen Dirk Boudewijnsz. van Zwieten en Brunink van Boschusen over de vraag wie rechtens het ambt van bewaarder der grafelijke archieven in Holland toekwam. Van Zwieten stelde dat de benoeming van Brunink als strijdig met zijn ouder 'recht' ongedaan moest worden gemaakt. De auteur acht het waarschijnlijk dat Brunink in zijn ambt is gehandhaafd. Aan het slot drijft de auteur zijn conférence wel wat ver. F.C.J. Ketelaar poneert in 'Jan van Houts 'Registratuer' (400-412) een merkwaardig tautologische, en anachronistische, stelling: 'Het is Jan van Hout en niet Van Riemsdijk, die als eerste Nederlandse archivaris de term in de oorspronkelijke betekenis van 'Registerführung' gebruikt' (401 noot 9). Uitgangspunt is een door de Leidse stadssecretaris in 1596 opgesteld 'Vertooch' waarin hij alle in gebruik zijnde registers beschrijft. Wanneer de auteur schrijft 'Tezelfdertijd [als ik] stuitte Witkam op het Vertooch', dient kennelijk gelezen te worden: Tezelfdertijd publiceerde enz. Dat is immers bewijsrechtelijk in dat soort gevallen de gewoonlijke formulering. A.E.M. Ribberink behandelt in 'De overheid opent haar archieven 1766-1829' (440-451) het archief reglement van 1829 in het licht van de Franse ervaring met openstelling van archieven. Het is plezierig weer eens het mooie woord van Thorbecke te lezen 'met openbaarheid wint ook de politieke zedelijkheid' (450). Ik neem niet aan dat de vigerende beperking op de toegang tot de archieven - de eerste voorwaarde voor 'openbaarheid' — tot enigerlei vorm van onzedelijkheid leidt. Wel betekent ze een ernstige handicap voor de voortgang van het historische onderzoek.

Het onderwerp historische geografie is in de bundel ruim vertegenwoordigd. Behalve het al genoemde opstel van Dekker vallen te vermelden: P.A. Henderikx die in 'De Lek en de Hollandse I Jsel in de vroege middeleeuwen' (229-247) de ontstaansgeschiedenis van de beide stromen weer aan de orde stelt. Op basis van het oorkondenmateriaal komt hij tot de conclusie dat Vreeswijk al vóór 863 bestond en dat de huidige Lek in 750 waarschijnlijk al geruime tijd zijn loop had - zij het dat hij wel na de Romeinse tijd moet zijn ontstaan. Het is ook Henderikx die de bundel inleidt met een passend 'Afscheid van een schoolmeester' (199-203). Evenals enkele andere contribuanten heeft ook R.C. Hol zich door een publikatie van Van der Gouw laten inspireren, in casu tot een verhandeling over 'Malder-malderzaadsgelijk. Dijkplicht van de Baarbroekse dijk onder Angerlo, anno 1480' (330-347). Daarin behandelt hij, mede op basis van een dijk- en weteringcedule, de verhoefslaging van genoemde dijk ten zuiden van Doesburg in het kader van de waterstaatkundige geschiedenis, voornamelijk van de vijftiende tot de zeventiende eeuw. C. Postma beschrijft 'De zorg voor Delflands duinen in de zestiende eeuw' (348-361). Deze vitale zeevering werd door vele gevaren bedreigd: behalve door de zee ook door paarden die helm graasden en konijnen die een ware ondermijning pleegden, als geen tegenmaatregelen werden genomen — zie daarover R. Rentenaar in *Holland*, X (1978) 2.

Zoals iedere archiefvorser weet, herbergt de verlegenheidsrubriek 'varia' soms bijzondere stukken. Dat geldt ook hier. Ongetwijfeld biedt de studie van S. Groenveld 'Natie en nationaal gevoel in de zestiende-eeuwse Nederlanden' (372-387) een degelijke basis voor een hernieuwde discussie over dit belangrijke thema. De auteur pleit ervoor het begrip 'natie' minder anachronistisch te bekijken dan men onder invloed van de negentiende-eeuwse betekenis-inhoud veelal heeft gedaan. Eigenlijk komt Groenveld, op basis van zijn onderzoek, tot een nieuwe fragmentering: er zijn drie niveau's te onderscheiden in het zestiende-eeuwse natie-gevoel. Voor de meesten was dat, meent de auteur, gehecht aan hun geboortedorp of -stad, voor een kleine (sociaal hogere) groep het gewest, en voor een kleine categorie (geleerden, kunstenaars, kooplieden, calvinisten) soms zelfs West-Europa. Twee dingen miste ik in dit stimulerende opstel: de overweging van de vraag of de natie-etiquetten in de universiteiten van de gasten zelf of misschien wel van de gastheren afkomstig zijn (372 noot 4, 386 noot 7); en de argumentatie voor 'mijn opvatting' tegenover Groenhuis die voor de eerste helft van de zeventiende eeuw een te nauwe binding zou leggen tussen calvinistische nationale gevoelens en het grondgebied van de hele Republiek (381 noot 31). W.A. Fasel geeft in 'De onlusten te Alkmaar tot aan het jaar 1500' (312-321) een soort kroniek waarin ik geen lijn heb vermogen te ontdekken. Th.W. Jensma levert in 'Predikantenperikelen in Dordrecht, 1572-1579' (388-399) een waardevolle bijdrage tot de lokale kerkgeschiedenis. Het prille begin van de vestiging der calvinistische orde werd - dat wisten we natuurlijk al - ontsierd door bijzonder venijnige, persoonlijke tegenstellingen. Maakte men het in de synode-stad bonter dan elders? Evenals Groenveld behandelt L. Hovy in zijn artikel over 'Schikking in strafzaken in Holland tijdens de Republiek' (413-429) een onderwerp waarover niet jaarlijks wordt geschreven. Bij ons allen is, waarschijnlijk mede door het strenge opstel van L.Ph.C. van den Bergh uit 1857, de indruk blijven bestaan dat de Hollandse baljuws slechte bedienaren der justitie waren. Composéren in plaats van netjes vervolgen, was vaak nauwelijks te onderscheiden van afpersing (413). Ik heb de indruk dat Hovy zich er van te voren geen rekenschap van heeft gegeven of hij de thesen van Van den Bergh (428 noot 54) al dan niet ging toetsen. Hij komt, zonder nieuwe methoden toe te passen, op basis van steekproeven (onder meer in rekeningen — dat is wel een nieuwtje) tot min of meer hetzelfde oordeel. Zijn woordkeus verraadt dat. Op de mededeling dat 'tallose officieren en justitiedienaren' door het Hof zijn vervolgd (425) volgt slechts één voorbeeld. Hoeveel officieren deden eigenlijk keurig hun werk? Noch over het verschijnsel compositie - in Friesland hield het Hof deze in eigen hand - noch over de waardering der strafrechtsbedeling in de Republiek is het laatste woord gezegd.

Vanzelfsprekend mocht in deze feestbundel een bijdrage over Voorschoten, het dorp dat Van der Gouw zo na aan het hart ligt, niet ontbreken. G. 't Hart plaatst 'Tussen Ter Lips en Duivenvoorde. Een verkeersconflict' (430-439). Van dat geschil rond 1665 tussen Arent baron van Wassenaar Duivenvoorde en Johan van Motzfeld heer van Zegwaard, Palenstein en Ter Lips maakt de auteur een bijzonder aardig divertissement. W. Downer behandelt vanuit zijn tijdloze kennis van de historische chronologie het probleem van 'Sint Juttemis' (452-455). Aangezien geen heiligenkalender een serieuze kandidaat voor Sint Jutte/nw oplevert, meent de auteur te mogen aannemen dat de uitdrukking inderdaad altijd al heeft betekend: nooit. H. Sarfatij, tenslotte, ontvouwt in 'De Alblasserwaard-Vijfherenlanden: een archeologisch stergebied' (456-481) een plan voor het behoud van archeologische monumenten in het genoemde 'archeologische district'. Zo'n district zou aan vier voorwaarden moeten voldoen: een gevarieerd landschap kennen, een aantal monumenten van diverse typen uit verschillende perioden bezitten, in voldoende mate zijn bestudeerd, en in behoorlijke staat van 'bewaring' zijn.

A.H. Huussen jr.

Monasticon beige, VII, *Province de Flandre Orientale*, 3e band in-4° (Luik: Nationaal onderzoekscentrum voor religieuze geschiedenis, 1980, blz. 235-601, BF1500,—).

In het tot nu toe laatst verschenen deel van dit basisreferentiewerk over de Belgische abdij-geschiedenis treft men zeventien notities aan: twaalf over cisterciënzerabdijen of kloosters (twee mannen- en tien vrouwenabdijen) en vijf over premonstratenzerabdijen of kloosters (vier mannen- en één vrouwenabdij). In de volgorde van publikatie in deze band zijn dit: G. Asaert, 'Abbaye de Baudelo à Sinaai-Waes puis à Gand'; A. de Vos, 'Prieuré de Notre-Dame ten Hove à Waarschoot, plus tard à Gand'; *Idem*, 'Abbaye d'Aurea Cella à Doornzele, puis à Gand'; E. Houtman, 'Abbaye de Beaupré à Grimminge'; G. van Acker, 'Abbaye de la Byloque à Gand'; B. Augustyn, 'Abbaye de Maagdendale à Flobecq, puis à Pamele-Audenarde'; L. Milis en M. Hoebeke, 'Abbaye de Notre-Dame rattachée à l'hôpital d'Audenarde'; C. Vleeschouwers, 'Abbaye de Notre-Dame-au-Bois à Lokeren, puis de Nieuwenbos, à Heusden et ensuite à Gand'; M. Nuytens, 'Abbaye d'Oosteeklo'; E. Houtman, 'Abbaye de Ten Roosen près d'Alost'; M. Nuytens, 'Abbaye de Ter Hagen à Axel, Merelbeke et Gand'; *Idem*, 'Abbaye de Zwijveke à Termonde'; G. Mersch en J. Wauthoz-Glade, 'Abbaye de Ninove'; N.J. Weyns, 'Abbaye de Tronchiennes'; G. Mersch, 'Prévôté de Boechoute à Dikkelvenne'; N.J. Weyns, 'Monastère de Petegem-Deinze'; *Idem*, 'Monastère de Serskamp-Tussenbeek'.

De meeste van deze kloostergemeenschappen waren eerder klein, zowel wat het aantal religieuzen als wat het goederenbezit betrof. De O.L.Vrouwabdij (1232-1234) bij het hospitaal van Oudenaarde is zelfs nooit op dreef gekomen en in haar ontstaansfase blijven steken. Alleen Boudelo, de Bijloke, Nieuwenbos, Ninove en Drongen waren middelgrote abdijen.

Om de meeste bijdragen op te stellen was ongetwijfeld tijdrovend en moeizaam opzoekingswerk nodig. Van sommige van de behandelde kloosters is bijna het hele archief verloren gegaan of her en der verspreid, terwijl dikwijls weinig of geen betrouwbare literatuur voorhanden is. Niettemin staan de notities op een zeer behoorlijk soms zelfs uitnemend niveau ondanks de diversiteit van de behandelde aspecten: heuristiek, bibliografie, codicologie, sigillografie, iconografie, kartografie, biografie en de situering van de gegevens in een algemeen historisch en religieus kader. Gezien deze moeilijkheden en deze diversiteit is het dan ook niet te verwonderen dat sommige bronnen of werken over het hoofd gezien werden en dat aan bepaalde feiten of toestanden geen of niet voldoende aandacht werd geschonken.

Zo vindt men in enige notities geen vermelding van nochtans interessante kaarten en plattegronden van abdijgebouwen en hun omgeving uit de verzameling 'Kaarten en Plattegronden' in het Rijksarchief te Gent (Zie: P.C. Vandermeersch, *Inventaire des cartes et des plans conservés aux archives de la Flandre Orientale* (Gent, 1850): priorij van Waarschoot, 5 december 1796 (nr. 217); abdij van Ter Hagen, 1805 (nummers 235-236); abdij van Ninove, 1648 en achttiende eeuw (nummers 244, 246-247).

Voor de bijdrage over de abdij van Drongen schijnt geen gebruik gemaakt te zijn van sommige, nochtans belangrijke, documenten uit het archief van de abdij zelf, zoals oorkonde nr. 1, een grafelijk vidimus (1228) van een grafelijke oorkonde (1139), waarbij de abdij bepaalde goederen verwierf. Oorkonde nr. 5 verstrekt aanvullende gegevens over abt Arnold van den Ecke (notariële akte, 1291-1293). Uit oorkonde nummer 79 zou blijken dat onder het abbatiaat van Lieven Baers het nieuwe hoofdaltaar en koor van de abdijkerk werden ingewijd (1569, 2 mei) na de verwoestingen van de beeldenstorm (1566, 24 augustus). Uit de nummers 35-36 van het abdijsarchief verneemt men meer over wat er met de